

**МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ВНУТРІШНІХ СПРАВ**

*Факультет № 6
Кафедра соціології та психології*

ТЕКСТ ЛЕКЦІЇ

навчальної дисципліни «Загальна психологія»
обов'язкових компонент
освітньої програми першого (бакалаврського) рівня вищої освіти

053 Психологія (практична психологія)

Тема № 16. Уява

Харків 2023

ЗАТВЕРДЖЕНО

Науково-методичною радою
Харківського національного
університету внутрішніх справ
Протокол від 30.08.2023 № 7

СХВАЛЕНО

Вченою радою факультету № 6
Протокол від 25.08.2023 № 7

ПОГОДЖЕНО

Секцією Науково-методичної ради
ХНУВС з гуманітарних та соціально-
економічних дисциплін
Протокол від 29.08.2023 № 7

Розглянуто на засіданні кафедри соціології та
психології Протокол від 15.08.2023 № 8

Розробники:

Доцент кафедри соціології та психології, кандидат психологічних наук,
доцент Шиліна А. А.

Рецензенти:

1. Провідний науковий співробітник науково-дослідної лабораторії
морально-психологічного супроводження службово-бойової діяльності
Національної гвардії України, кандидат психологічних наук, с.н.с.
Мацегора Я. В.

2. Доцент кафедри соціології та психології педагогіки факультету № 6
Харківського національного університету внутрішніх справ, кандидат
психологічних наук, доцент Чепіга Л.П.

План лекції

1. Загальна характеристика уяви
2. Уява і мислення
3. Види уяви
4. Мрія як особлива форма уяви
5. Психологічні механізми уяви
6. Операції уяви

Рекомендована література:

1. Варій М.Й. Психологія : навч. посіб Київ : Центр учб. літ., 2016. 287 с.
2. Загальна психологія : навч. посібник. Київ : Центр учбов. літ., 2016. 291 с.
3. Іванова О.В. Психологія: вступ до спеціальності : навч. посібник. Київ : Центр учбов. літ., 2016. 180 с.
4. Максименко С. Д. [та ін.]. Психологія та педагогіка: підручник К.: Слово, 2012. 584 с.
5. Москалець В.П. Психологія особистості. Київ.: Центр учбової літератури, 2013.

1. Загальна характеристика уяви.

Як суб'єкт дії людина не тільки споглядає і пізнає, а й змінює світ, перетворює природу, створює предмети, яких в ній немає. Але людина не змогла б всього цього робити, якби не уявляв собі ясно результату своїх дій. Щоб перетворити світ на практиці, треба вміти перетворювати його подумки, в уяві.

Зазвичай ми спочатку ретельно знайомимося зі зразком речі, яку нам треба зробити, будуємо її уявний образ, а потім відтворюємо його при створенні подібної речі. Але такого зразка не буває при виготовленні зовсім нової речі. Тоді людина сама подумки створює її образ. Таке вміння будувати нові образи називається уявою. Процес уяви проявляється у створенні людиною чогось нового - нових образів і думок, на основі яких виникають нові дії і предмети. Це створення того, що ще не існувало реально.

Уява - це необхідний елемент творчої діяльності людини, що виражається в побудові образу кінцевого і проміжних продуктів праці, що стимулює їх предметне втілення, а також забезпечує створення програми поведінки в тих випадках, коли проблемна ситуація характеризується невизначеністю. Разом

з тим уява може виступати як засіб створення образів, які не програмують активну діяльність, а замінюють її.

Уява протиставляється в житті людини процесу прямого наслідування, репродукування, імітації. Образи уяви відрізняються від образів сприйняття і уявлень пам'яті тим, що в них можна знайти й міститься те, з чим людина ще не стикався. Це можуть бути події, факти, явища, свідком яких людина не була і не міг бути. Образи уяви можуть містити в собі майбутнє, бажане, можливі події і явища. І разом з тим щось нове, створене в уяві, завжди так чи інакше пов'язане з реально існуючим. Образи уяви спираються на уявлення пам'яті. Але ці уявлення піддаються в уяві глибокої модифікації, перетворення. У ньому найбільш наочно проявляється відмінність людини від тварин предків.

Уява пов'язано з усіма сторонами життєдіяльності людини; крім зв'язку з пам'яттю воно тісно пов'язане з процесами сприйняття. Уява включається в сприйняття, впливає на створення образів сприймаються предметів і в той же час залежить від сприйняття. Включаючись в сприйняття, уяву збагачує нові образи. Так, сприйняття творів живопису стає більш змістовним, емоційним, коли в ньому бере участь уява.

2. Уява і мислення.

Тісні зв'язки існують між уявою і мисленням. Особливо яскраво це проявляється в проблемній ситуації. Стикаючись з невідомим, людина починає аналізувати, синтезувати, співвідносити сприйняте з минулим досвідом і на цій основі намагається проникнути в суть відповідних факторів, явищ. І в цьому йому допомагає не тільки мислення і пам'ять, але і уяву, яке проявляється у відтворенні цілісного образу, що виконує відсутні елементи. Уява працює на тому етапі пізнання, коли невизначеність ситуації вельми велика: цінність уяви полягає в тому, що воно дозволяє прийняти рішення і знайти вихід в проблемній ситуації навіть за відсутності потрібної повноти знань, які необхідні для мислення. Фантазія дозволяє "перестрибнути" через якісь етапи мислення і все-таки уявити собі кінцевий результат.

На основі діяльності уяви людина може передбачити хід розвитку подій,

зміна явищ, протягом процесу, може передбачити результати своїх дій, вчинків, а в мовному спілкуванні - то, який вплив буде надавати його мова на співрозмовника, і те, що скаже і зробить у відповідь співбесідник. Уява відіграє величезну роль не тільки в перетворенні людиною навколишнього світу, а й самого себе.

Уява полегшує процес створення і реалізації програм самовиховання; дозволяє побачити результати відповідних дій і вчинків і на цій основі пережити майбутнє, як теперішнє. І чим яскравіше образи уяви, тим сильніше емоції, тим сильніше їх мотивуюча, що спонукає функція. Аналіз уяви як фактора поведінки, його орієнтованість на майбутнє, показує: уяву долає неясність, невизначеність, заповнює прогалини і деталі нашого неточного знання про це майбутньому і, створюючи відповідні образи, впливає на нашу поведінку, малюючи привабливість, або, навпаки, відштовхують моменти цього майбутнього.

3. Види уяви.

Різниця видів уяви проводиться за ступенем активності і усвідомленості людиною створення ним нових образів. Залежно від цього розрізняють мимовільне (пасивне) і довільне (активне) уяву.

При мимовільному уяві нові образи виникають під впливом мало усвідомлених або неусвідомлених потреб, потягів, установок. Така уява працює, як правило, тоді, коли людина спить, перебуває в дрімотному стані, в мріях, в стані "бездумного" відпочинку і т.п.

Довільна уява являє собою процес навмисного побудови образів у зв'язку з свідомо поставленою метою в тій чи іншій діяльності. Для такого виду уяви характерно усвідомлення не тільки цілі, але і мотивів діяльності, заради чого людина повинна продукувати нові образи. Довільне (активне) уяву виникає в ранньому віці, найбільший розвиток отримує в дитячих іграх. У грі діти беруть на себе різні ролі (льотчика, машиніста, водія, лікаря і т.д.). Необхідність правильно побудувати свою поведінку відповідно до прийнятої на себе ролі вимагає активної роботи уяви. Крім того, треба уявляти відсутні предмети і саму ситуацію гри. У такого роду діяльності і

відбувається розвиток уяви.

Довільна уява поділяється на що відтворює і творча. Відтворює уяву характеризується тим, що в його процесі створюються суб'єктивно нові образи, нові для даного індивіда, а об'єктивно вони вже існують, втілення в певних предметах культури. Відтворення образу може відбуватися на основі словесного опису, сприйняття зображень у вигляді картин, схем, карт, креслень, уявних і матеріальних моделей.

Суть що відтворює уяви полягає в тому, що людина відтворює, репродукує те, що сам безпосередньо не сприймав, але що йому повідомляють інші люди (промовою, кресленнями, схемами, знаками і т.д.). Тут повинний існувати зв'язок між образами і умовними позначеннями, відбуватися розшифрування сигналів, знаків, символів. Наприклад, інженер, розглядає креслення (систему ліній на аркуші), відновлює образ тієї машини, яка "зашифрована" умовними позначеннями. Будівельник за проектом відтворює образ того будови, яке існує поки у вигляді креслень і описів.

Відтворює (репродуктивне) уяву грає важливу роль в житті людини. Воно дозволяє людям обмінюватися досвідом, без чого немислима їх спільне життя, допомагає кожній людині опанувати досвідом і досягненнями інших людей.

Творча уява - це самостійне створення нових образів, які реалізуються в оригінальних продуктах діяльності. Творча уява - це продукування оригінального способу без опори на готове опис чи умовне зображення. Цей вид уяви грає важливу роль у всіх видах творчої діяльності людей.

4. Мрія як особлива форма уяви.

Далеко не завжди процес уяви негайно реалізується в практичних діях людини. Нерідко цей процес набуває форми особливої внутрішньої діяльності, що полягає в створенні образу того, що людина бажав би здійснити. Такі образи бажаного майбутнього називаються мрією.

Мрія - необхідна умова втілення в життя творчих сил людини, спрямованих на перетворення дійсності. Вона виступає в якості спонукальної причини, чи мотиву діяльності, остаточне завершення якої з

тих чи інших причин виявилося відстроченим. Саме тому будь-який предмет, зроблений руками людини, у своїй історичній суті є матеріалізована, здійснена людська мрія.

Велика, але не завжди помітна роль фантазії в практичній виробничій діяльності людей. У будь-якому, навіть самому звичайному предметі можна побачити опредмеченну, втілену мрію багатьох поколінь людей, що зазнали нагальну потребу саме в таких речах. Чим довше історія речі, чим більше вона змінювалася, тим більше число людських мрій у ній відбито. Здійснена мрія викликає нову потребу, а нова потреба породжує нову мрію.

Спочатку кожне нове досягнення виробничої діяльності, нова річ здається досконалою, але в міру її освоєння виявляються недоліки, і люди починають мріяти про кращих речах, стимулюючи тим самим процес їх предметного втілення.

5. Психологічні механізми уяви.

Уважний аналіз створених уявою образів відзначає в них риси відомих суб'єкту образів. Але в новому образі вони перетворені, змінені, з'єднані в незвичайних поєднаннях. У цій особливості нових образів і уявлень психологи вбачають основний механізм роботи уяви. Сутність уяви полягає в здатності помічати і виділяти в предметах і явищах специфічні ознаки і властивості і переносити їх на інші предмети. Прийнято вважати, що уяву як здатність створювати нові образи і предмети виникло на зорі людства разом з працею. Перші акти роботи уяви були пов'язані зі створенням елементарних знарядь праці і предметів побуту. Їх створення стало можливим на основі перенесення функції руки та інших органів тіла на інші предмети. Наприклад, чашка виникла як результат відділення від руки функції захоплення рідини і перенесення цієї функції і форми складених долонь на інший матеріал - на глину. Людина переніс на глину функцію, їй не властиву, створив нову, оригінальну річ, необхідну для задоволення потреб. Психологічно в основі всякого винаходу лежить робота уяви, вміння відокремити одні властивості предметів і перенести на інші.

Як можливе створення нових образів в процесі уяви? Інакше кажучи, що

є психологічною передумовою описаного механізму уяви?

У психології добре відома така характерна риса образів і уявлень про навколишній, як гнучкість і динамічність. "Образи, - писав С.Л. Рубінштейн, - не є статичними, незмінними, мертво речами; вони динамічні освіти. Варто зробити спробу зафіксувати якийсь образ, щоб переконається в тому, як він кожного разу на наших очах змінюється, зсувається, в якійсь мірі трансформується: то одні його сторони виступають на передній план, то інші; виступаючі в один момент відступають, стушевиваються, сходять нанівець в наступний ... Образ - уявлення за своєю природою лабільне, динамічне, кожен раз змінюється освіти. Тому воно легко піддається перетворенню".

Якщо людина відокремлює одні риси образу від інших (тут працює редуktivна уяву), то в якийсь момент він може перенести їх на інші предмети, навіть на такі речі, які самі по собі цими рисами не володіють. Коли це станеться, вийде образ нової речі, якої ще не було.

У цьому перенесення, що дозволяє будувати нові образи, і полягає робота творчої уяви. Іншими словами, процес уяви полягає у відділенні якої-небудь властивості образу від інших його властивостей і в перенесенні цього властивості на інший образ. Якщо перенесені властивості (або функції), включені до складу властивостей (функцій) існуючого образу, не можуть бути реалізовані в тому чи іншому предметному матеріалі, то новий образ так і залишиться чином уяви (наприклад, кентавр, дракон, сфінкс і т.п.).

Досить довгий час казковим предметом залишався образ килима - літака. Люди відокремили здатність до польоту від тіла самих птахів і перенесли її на інший предмет - на килим. Це казковий образ тому, що він не брав до уваги умов, при яких килим міг би дійсно літати. Він виявився не тим предметом, в якому могла б здійснитися переноситься на нього здатність птахів до польоту. Але саме уявне перенесення здатності птахів до польоту на інші тіла було виправданим. Коли люди науково встановили умови польоту, вони здійснили мрію. У разі предметної реалізації переносяться властивостей або функцій людина дійсно створює нову річ.

6. Операції уяви.

Створення образів уяви пов'язано з використанням ряду прийомів - операцій уяви. Одним з них є комбінування - поєднання окремих елементів різних образів предметів в нових, більш-менш незвичайних комбінаціях.

Комбінування - це не просте переміщення або перегрупкування елементів, не механічне поєднання сторін різних предметів, а процес істотного перетворення елементів, з яких будується новий образ.

Перенесення властивостей одного образу в інший робить його різномірним. У світлі вимог цього нового для нього властивості необхідно перетворити таку однорідність в нову однорідність. В результаті комбінування виходить не просто нове підсумовування, а цілісний новий образ, в якому окремі елементи перетворені і узагальнені. Письменники, вчені, художники, винахідники цілеспрямовано підбирають елементи і перетворюють їх, керуючись певною ідеєю, задумом, загальною композицією.

Окремим випадком комбінування є аглютинація - створення нових образів на основі "склеювання" уявлень. На основі аглютинації були створені міфологічні образи: кентавр, Мінотавр (чудовисько з тулубом людини і головою бика), Пегас; казкові образи-русалки, дракони і т.п. Аглютинації проявляються не тільки в мистецтві, а й у техніці: тролейбус, аеросани, танк, амфібія створені цим способом.

Іншим прийомом уяви є акцентування - підкреслення тих чи інших рис (наприклад, образ велетня). Це досягається на основі виділення, абстрагування і перетворення істотних особливостей предмета або явища. Але і при акцентуванні перетворюється не тільки виділене якість або властивість, а й всі інші. При цьому одні з них опускаються зовсім, інші спрощуються, звільняються від ряду подробиць, деталей. В результаті узагальнення перетворюється весь образ, він набуває узагальненого характеру, стає узагальненим образом.